

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Навчально-науковий інститут економіки та управління
Обліково-фінансовий факультет

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

АУДИТ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Опорний конспект лекцій

для здобувачів вищої освіти ступеня «бакалавр» спеціальності
072 «Фінанси, банківська справа та страхування» денної форми навчання

Миколаїв
2017

УДК 657.6:336.71

А-93

Друкується за рішенням науково-методичної комісії обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету від 16.03.2017 р., протокол №7.

Укладач:

О. І. Мельник – канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Миколаївський національний аграрний університет.

Рецензенти:

Д. В. Калнауз – керуючий Відділенням «Миколаївське» Миколаївської філії ПАТ КБ «ПриватБанк»;

Н. В. Потриваєва – д-р екон. наук, професор кафедри обліку і оподаткування, Миколаївський національний аграрний університет.

© Миколаївський національний аграрний університет, 2017

ЗМІСТ

Вступ	4
Навчально-тематичний план дисципліни	5
Модуль 1. Загальні питання банківського аудиту	6
Тема 1. Організація аудиту в банках України	6
Тема 2. Система внутрішнього контролю в банках України	11
Модуль 2. Організація та методика проведення аудиту банківських операцій	25
Тема 3. Аудит касових операцій	25
Тема 4. Аудит безготівкових розрахунків	28
Тема 5. Аудит статутного фонду (капіталу) банку, доходів та витрат банку	32
Тема 6. Аудит депозитних операцій та операцій з кредитування юридичних і фізичних осіб	35
Тема 7. Аудит стану бухгалтерського обліку та звітності.	39
Завершальний етап перевірки	
Список рекомендованих джерел	47

ВСТУП

У сучасних умовах вітчизняна банківська система є однією з найдинамічніших сфер діяльності. Стрімке зростання обсягів активних операцій, впровадження широкого асортименту нових банківських продуктів, а також поглиблення впливу процесів світового фінансового простору на розвиток банківського сектора об'єктивно спричиняють необхідність створення та вдосконалення дієвої системи контролю за діяльністю банків. За цих умов раціонально побудована система аудиту сприяє безпеці інвестицій акціонерів і активів банку, підвищенню ефективності та дієвості банківських операцій, допомагає гарантувати надійність внутрішньої і зовнішньої звітності та сприяє дотриманню законодавчо-нормативних актів.

Водночас створення такої системи є достатньо складним завданням і вимагає вирішення низки проблемних питань, що потребує фахівців, які б володіли механізмами та методами аудиту банків і спрямували свої знання на її вдосконалення з урахуванням інтеграції вітчизняної банківської системи у світовий фінансовий простір.

Метою опорного конспекту лекцій є засвоєння здобувачами вищої освіти методики аудиту основних банківських операцій на такому рівні, щоб по закінченні навчання вони змогли успішно орієнтуватися у питаннях особливостей аудиту банків України.

Завдання: вивчення теоретичних основ банківського аудиту; набуття необхідних знань та практичних навичок щодо використання результатів аудиторської перевірки у процесі прийняття управлінських рішень в управлінні банком, організації взаємодії аудиторів та менеджерів різних рівнів управління банківських структур.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Аудит банківської діяльності	ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. Загальні питання банківського аудиту	Тема 1 Організація аудиту в банках України
		Тема 2 Система внутрішнього контролю в банках України
	ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Організація та методика проведення аудиту банківських операцій	Тема 3 Аудит касових операцій
		Тема 4 Аудит безготівкових розрахунків
		Тема 5 Аудит статутного фонду (капіталу) банку, доходів та витрат банку
		Тема 6 Аудит депозитних операцій та операцій з кредитування юридичних і фізичних осіб
		Тема 7 Аудит стану бухгалтерського обліку та звітності. Завершальний етап перевірки

МОДУЛЬ 1

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ БАНКІВСЬКОГО АУДИТУ

Тема 1

ОРГАНІЗАЦІЯ АУДИТУ В БАНКАХ УКРАЇНИ

1.1. Роль та завдання аудиту банківської діяльності

1.2. Законодавчо-нормативне забезпечення аудиту банківської діяльності

1.3. Особливості організації аудиту в банках України. Зовнішній аудит

1. Роль та завдання аудиту банківської діяльності

У діяльності банківських установ особливу роль відведено аудиту - важливому інституту визначення достовірного стану фінансово-господарської діяльності банку.

Аудит банку - це визначення стану банку на основі перевірки правильності складання та підтвердження достовірності звітності, аналізу стану обліку, відповідність обліку та дій банку вимогам чинного законодавства та ін.

Основною метою банківського аудиту є визначення достовірності бухгалтерської звітності, обліку, його повноти і відповідності здійснюваних банками операцій чинному законодавчо-нормативним актам.

Для банківських установ аудит також виконує такі завдання:

а) проведення аналізу фінансово-господарської діяльності, оцінка активів і пасивів;

б) прогнозування результатів фінансово-господарської діяльності та розробка рекомендацій щодо підвищення фінансової ліквідності;

в) постановку, відновлення і ведення бухгалтерського обліку;

г) консультування з питань фінансового, податкового, банківського та іншого господарського законодавства України;

е) підтвердження даних проспекту емісії цінних паперів;

є) здійснення інших аудиторських послуг із профілю діяльності аудиторських фірм (аудиторів).

Банківський аудит істотно відрізняється від інших видів аудиту (загального, інвестиційного, страхового) як за характером його здійснення, так і за методами проведення аудиторських перевірок. При цьому він базується на тій самій (єдиній, спільній) законодавчій базі, що й аудит названих вище видів.

2. Законодавчо-нормативне забезпечення аудиту банківської діяльності

Законодавчо-нормативне забезпечення аудиторської діяльності включає норми, які регулюють організаційне та методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок та надання інших аудиторських послуг, відповідальність аудиторів та аудиторських фірм, сертифікацію аудиторів тощо.

Правові засади здійснення аудиторської діяльності в Україні визначено Законом України "Про аудиторську діяльність" від 22 квітня 1993 р. № 3125-ХІІ (зі змінами та доповненнями), що належить до фундаментального законодавчого акта в цій сфері та визначає місце і роль аудиту в системі незалежного фінансового контролю з метою захисту інтересів власника. Велике значення має також Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16 липня 1999 р. № 996-ХІV, який поширює свою дію на всіх юридичних осіб, визначає питання організації бухгалтерського обліку і звітності на них та компетенцію власників з цього питання відповідно до законодавства та засновницьких документів.

Крім загальних законів ряд важливих норм щодо застосування терміну "аудит" містяться в банківському законодавстві: в Законі України "Про

Національний банк України" від 20 травня 1999 р. № 679-XIV (пункти 9-11, 17, 19 ст. 9; статті 69-70); в Законі України "Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 р. № 2121-III (ст. 37, 45, 70 та ін.).

Специфіка проведення і оформлення аудиту, підготовка звітності фінансово-господарської діяльності в банках зумовили необхідність конкретизації питань правового регулювання аудиторської діяльності в нормативних актах, що видаються НБУ, зокрема:

1) Постанова Правління НБУ від 9 вересня 2003 р. № 389 "Про затвердження Положення про порядок подання банками до Національного банку України звіту аудитора за результатами щорічної перевірки фінансової звітності";

2) Постанова Правління НБУ від 17 листопада 2011 р. № 410 "Про затвердження Положення про порядок ведення Реєстру аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків".

3) Постанова Правління НБУ від 29 грудня 2014 р. № 867 "Про затвердження Положення про організацію внутрішнього контролю в банках України";

4) Постанова Правління НБУ від 06 квітня 2015 р. № 214 "Про затвердження Положення про Комітет з питань аудиту банків України";

5) Постанова Правління НБУ від 10 травня 2016 р. № 311 "Про затвердження Положення про організацію внутрішнього аудиту в банках України".

Правилами НБУ передбачено, що банки, починаючи з 2003 р., мають укладати угоди з аудиторськими фірмами, працівники яких сертифіковано за Міжнародними стандартами аудиту.

Рішенням Аудиторської палати від 30.11.06 року. встановлено обов'язкове застосування суб'єктами аудиторської діяльності Міжнародних стандартів аудиту, в якості Національних стандартів, починаючи з 1 січня 2007 року. Крім того, дотримання Міжнародних стандартів аудиту у процесі здійснення аудиторської діяльності гарантують певний рівень якості аудиту і надійність його результатів.

3. Особливості організації аудиту в банках України. Зовнішній аудит.

Залежно від суб'єктів здійснення аудит БД може бути внутрішній і зовнішній.

Внутрішній аудит банку - це незалежна, об'єктивна діяльність з надання впевненості та консультаційних послуг щодо оцінки систем та процесів банку, що має приносити користь банку та покращувати його діяльність. Головна увага внутрішнього аудиту зосереджена на аналізуванні інформаційної системи, включаючи систему бухгалтерського обліку і супутніх видів контролю, вивченні фінансової та операційної інформації, дослідженні економічності та ефективності операцій.

Зовнішній аудит - це перевірка, що здійснюється незалежними висококваліфікованими спеціалістами в галузі аудиту, контролю та аналізу фінансово-господарської діяльності на підставі наявності відповідного сертифіката на право здійснення аудиторської діяльності.

Відповідно до ЗУ «Про аудиторську діяльність» (ст. 10) порядок сертифікації аудиторів, які здійснюватимуть аудит банків, затверджуються Аудиторською палатою України за погодженням з Національним банком України.

Банк зобов'язаний забезпечити проведення щорічної перевірки фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності аудиторською фірмою відповідно до законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, норм і стандартів аудиту, затверджених Аудиторською палатою України згідно з міжнародними стандартами аудиту та етики.

Право на проведення аудиторської перевірки банку має аудиторська фірма, внесена до Реєстру аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків (далі - Реєстр аудиторських фірм), що ведеться Національним банком України.

Порядок ведення та включення до Реєстру аудиторських фірм визначається нормативно-правовими актами Національного банку України.

Реєстр аудиторських фірм підлягає щорічному опублікуванню на сторінках офіційного Інтернет-представництва Національного банку України.

Банк та аудиторська фірма зобов'язані надавати Національному банку України на його вимогу пояснення, у тому числі письмові, з питань зовнішнього аудиту банку.

Національний банк України має право вимагати від банку розширення предмета аудиторської перевірки в порядку та обсягах, визначених нормативно-правовими актами Національного банку України.

Банк має право укладати договори на проведення аудиторських перевірок річної фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності з тією самою аудиторською фірмою не більше ніж сім років поспіль.

Банк зобов'язаний у порядку та за вимогами, визначеними нормативно-правовими актами Національного банку України, надати Національному банку України аудиторський висновок та інші документи за результатами аудиту.

Аудиторська фірма зобов'язана повідомити Національний банк України про виявлені під час проведення аудиторської перевірки та надання інших аудиторських послуг викривлення показників фінансової звітності, порушення та недоліки в роботі банку, що можуть призвести до його неплатоспроможності, у тому числі значних втрат регулятивного капіталу банку.

Керівники банку зобов'язані забезпечити умови для здійснення зовнішнього аудиту банку відповідно до вимог законодавства України та на вимогу аудиторської фірми надати звіти про проведені Національним банком України перевірки банку та звіти зовнішнього і внутрішнього аудиту банку.

Аудиторська фірма на вимогу Національного банку України зобов'язана надати Національному банку України та уповноваженим ним особам робочі

документи аудиторської фірми з питань аудиту банку в порядку, встановленому нормативно-правовими актами Національного банку України.

Аудиторська фірма не несе відповідальності за розкриття Національному банку України інформації у випадках, визначених у цій статті.

Зовнішній аудит НБУ

Аудит річної фінансової звітності Національного банку, складеної за міжнародними стандартами фінансової звітності, проводиться не рідше одного разу на рік аудиторською фірмою, яка має досвід проведення аудиту центральних банків. Аудит річної фінансової звітності Національного банку проводиться за міжнародними стандартами аудиту.

Рада Національного банку затверджує аудиторську фірму для перевірки річної фінансової звітності Національного банку за результатами проведення процедури закупівлі згідно із Законом України "Про здійснення державних закупівель".

Одна й та сама аудиторська фірма не має права проводити аудит річної фінансової звітності Національного банку більше ніж п'ять років поспіль.

Рахункова палата в порядку здійснення контролю за надходженням коштів до Державного бюджету України та використанням коштів Державного бюджету України здійснює перевірку виконання кошторису адміністративних витрат Національного банку.

Тема 2

СИСТЕМА ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ В БАНКАХ УКРАЇНИ

2.1. Роль внутрішнього аудиту у здійсненні контролю за банківськими установами

2.2. Організаційні моделі служби внутрішнього аудиту в банку та їх призначення

2.3. Основні етапи проведення внутрішнього аудиту в банках

1. Роль внутрішнього аудиту у здійсненні контролю за банківськими установами

Відповідно до Постанови Правління НБУ від 29 грудня 2014 р. № 867 "Про затвердження Положення про організацію внутрішнього контролю в банках України" **внутрішній контроль** – це заходи (процедури) банку, спрямовані на забезпечення ефективності та результативності здійснення операцій банку, ефективності управління активами і пасивами, ризиками, забезпечення повноти, своєчасності та достовірності ведення бухгалтерського обліку та складання і надання фінансової, статистичної, управлінської, податкової та іншої звітності, запобігання шахрайству, комплаєнс тощо.

Система внутрішнього контролю банку для забезпечення ефективності її функціонування повинна включати:

- 1) контроль керівництва за дотриманням законодавства України та внутрішніх процедур банку;
- 2) розподіл обов'язків під час здійснення діяльності банку;
- 3) контроль за функціонуванням системи управління ризиками;
- 4) контроль за інформаційною безпекою та обміном інформацією;
- 5) процедури внутрішнього контролю;
- 6) моніторинг системи внутрішнього контролю;
- 7) процедури внутрішнього аудиту.

Суб'єктами системи внутрішнього контролю банку є:

- 1) рада банку;
- 2) правління банку;
- 3) підрозділ внутрішнього аудиту;
- 4) головний бухгалтер і його заступники;
- 5) керівники і головні бухгалтери відокремлених підрозділів;
- 6) підрозділ з управління ризиками;

7) підрозділ, що забезпечує комплаєнс;

8) керівники підрозділів і працівники, які здійснюють внутрішній контроль відповідно до повноважень, визначених внутрішніми документами банку.

Банк має розробити внутрішні документи з питань організації системи внутрішнього контролю, які підлягають затвердженню радою банку.

Внутрішній аудит - це незалежна, об'єктивна діяльність з надання впевненості та консультаційних послуг щодо оцінки систем та процесів банку, що має приносити користь банку та покращувати його діяльність.

Банк утворює **постійно діючий підрозділ внутрішнього аудиту**, який є складовою системи внутрішнього контролю.

Організація внутрішнього аудиту в банку/банківській групі

Рада банку має забезпечити створення та ефективне функціонування підрозділу внутрішнього аудиту.

Підрозділ внутрішнього аудиту банку підпорядковується та є підзвітним раді банку.

Підрозділ внутрішнього аудиту банку здійснює свою діяльність відповідно до:

1) вимог законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, цього Положення;

2) стандартів внутрішнього аудиту, загальних етичних норм, що прийняті Радою з Міжнародних Стандартів внутрішнього аудиту та які визначають принципи етики та правила поведінки, яких має дотримуватися внутрішній аудитор під час здійснення своїх функцій (далі - кодекс етики);

3) положення про внутрішній аудит банку та інших внутрішніх положень, що регламентують діяльність банку.

Відповідальна особа банківської групи (далі - відповідальна особа) з урахуванням структури управління банківської групи зобов'язана визначити

структуру внутрішнього аудиту банківської групи та забезпечити ефективну роботу підрозділу внутрішнього аудиту банківської групи відповідно до вимог, установлених цим Положенням, з урахуванням видів діяльності, що здійснюється учасниками банківської групи.

Підрозділ внутрішнього аудиту банківської групи підпорядковується та є підзвітним раді відповідальної особи, а в разі відсутності ради - виконавчому органу відповідальної особи.

Функції підрозділу внутрішнього аудиту банківської групи може виконувати підрозділ внутрішнього аудиту відповідальної особи.

Керівник підрозділу внутрішнього аудиту материнського банку/відповідальної особи банківської групи визначає стратегію та принципи внутрішнього аудиту в банківській групі, процес організації внутрішнього аудиту на рівні материнського банку та дочірніх компаній, забезпечує застосування єдиних методологічних засад, порівнянність результатів та системність під час здійснення внутрішнього аудиту учасників банківської групи.

Підрозділ внутрішнього аудиту банківської групи здійснює свою діяльність на підставі положення, що затверджується радою відповідальної особи, а в разі її відсутності - виконавчим органом відповідальної особи.

Організація внутрішнього аудиту в банківській групі здійснюється в один із таких способів:

учасник банківської групи створює власний підрозділ внутрішнього аудиту з урахуванням вимог, установлених відповідальною особою, який має також звітувати перед керівником внутрішнього аудиту банківської групи; або

підрозділ внутрішнього аудиту банківської групи безпосередньо здійснює аудиторську перевірку (аудит) учасника банківської групи.

Працівники підрозділу внутрішнього аудиту банківської групи мають право на ознайомлення з інформацією/документами учасника банківської групи, необхідними для проведення аудиту. У разі залучення для проведення

внутрішнього аудиту учасника банківської групи внутрішніх аудиторів підрозділу внутрішнього аудиту банківської групи останні мають підписати письмове зобов'язання щодо нерозголошення та невикористання з вигодою для себе чи для третіх осіб інформації, що становить банківську та комерційну таємницю, та щодо її збереження відповідно до вимог чинного законодавства України.

7. Положення про внутрішній аудит банку складається та переглядається (у разі потреби) керівником підрозділу внутрішнього аудиту банку.

Положення про внутрішній аудит банку затверджується радою банку.

Положення про внутрішній аудит банку, серед іншого, має містити:

- 1) цілі та напрями діяльності підрозділу внутрішнього аудиту;
- 2) статус і підпорядкування підрозділу внутрішнього аудиту;
- 3) функції та повноваження підрозділу внутрішнього аудиту;
- 4) організаційну структуру підрозділу внутрішнього аудиту, кваліфікаційні вимоги до його працівників (внутрішніх аудиторів);
- 5) підзвітність керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку;
- 6) порядок призначення та звільнення керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку;
- 7) права та обов'язки керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку;
- 8) обов'язки щодо дотримання внутрішніми аудиторами банку законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, принципів діяльності підрозділу внутрішнього аудиту, що встановлені в цьому Положенні, кодексу етики та стандартів внутрішнього аудиту;
- 9) відповідальність керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку;

10) вимоги до програми забезпечення та підвищення якості внутрішнього аудиту банку та періодичного звітування щодо її виконання раді (аудиторському комітету в разі його створення) та правлінню банку;

11) загальні вимоги до ризик-орієнтовного планування аудиторських перевірок (аудиту) та річного плану проведення аудиторських перевірок (аудиту);

12) порядок взаємодії, обміну інформацією між підрозділом внутрішнього аудиту та структурними підрозділами банку, органами управління банку;

13) умови залучення підрозділу внутрішнього аудиту для надання консультативних послуг з визначенням характеру таких послуг або виконання інших спеціальних завдань, а також умови залучення підрозділом внутрішнього аудиту спеціалістів банку для виконання окремих завдань внутрішнього аудиту;

14) вимоги до оформлення результатів аудиторських перевірок (аудиту);

15) вимоги до проведення ротації внутрішніх аудиторів;

16) право керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку на скликання позачергового засідання ради банку;

17) вимоги до взаємодії підрозділу внутрішнього аудиту із зовнішнім аудитором та органами державної влади й управління, у тому числі Національним банком, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку;

18) порядок доведення результатів аудиторських перевірок до ради банку, у тому числі до її аудиторського комітету (у разі його створення), та правління банку;

19) інші повноваження, пов'язані з виконанням підрозділом внутрішнього аудиту банку своїх функцій відповідно до законодавства України та стандартів внутрішнього аудиту.

8. Положення про внутрішній аудит банку має надавати підрозділу внутрішнього аудиту банку повноваження під час виконання своїх функцій ініціювати спілкування з керівниками та з будь-якими працівниками банку, підрозділами банку, у тому числі відокремленими, що забезпечують надання

банківських та інших фінансових послуг (далі - структурні підрозділи), незалежно від країни їх місцезнаходження, та мати доступ до будь-яких документів та інформації банку, його афілійованих осіб, архівів, даних, у тому числі електронних баз даних у режимі перегляду, і об'єктів банку, у тому числі до управлінської інформації, документів з прийняття рішень органами управління банку.

9. Банк доводить зміст положення про внутрішній аудит банку до відома усіх керівників і працівників банку, а також має забезпечити можливість ознайомлення з ним усіх зацікавлених осіб банку.

10. Організаційна структура підрозділу внутрішнього аудиту банку визначається радою банку за поданням керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку з огляду на розмір банку (обсяг активів, кількість структурних підрозділів банку, рівень програмного забезпечення, яке підтримує діяльність банку, у тому числі операційний день банку, тощо), види його діяльності, рівень ризиків, на які може наражатися банк у процесі своєї діяльності.

Умови оплати праці керівника та працівників підрозділу внутрішнього аудиту банку затверджуються радою банку відповідно до політики банку та внутрішніх положень щодо оплати праці та мають формуватися таким чином, щоб не створювати конфлікту інтересів, не ставити під загрозу незалежність та об'єктивність діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку, а також сприяти комплектуванню підрозділу внутрішнього аудиту банку професійно придатними та кваліфікованими працівниками.

11. Керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку повинен мати вищу освіту [не нижче другого рівня (магістерського)] в галузі економіки, менеджменту (управління) або права, досвід роботи в банківській системі за відповідним фахом не менше ніж три роки та відповідати іншим вимогам щодо професійної придатності та ділової репутації.

Інші вимоги до професійної придатності та ділової репутації кандидата на посаду керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку, порядок погодження Національним банком його кандидатури та його звільнення (не з власної ініціативи) встановлюються нормативно-правовим актом Національного банку, що визначає порядок реєстрації та ліцензування банків.

Підрозділ внутрішнього аудиту банку має здійснювати свою діяльність, зокрема, з дотриманням таких принципів:

1) **незалежність** - це свобода від обставин, що становлять загрозу для неупередженого виконання підрозділом внутрішнього аудиту банку своїх функцій. Для досягнення рівня незалежності, необхідного для ефективного виконання підрозділом внутрішнього аудиту банку своїх функцій, керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку повинен мати пряму та необмежену можливість звернення до ради та правління банку.

Незалежність передбачає також відсутність випадків, коли винагорода внутрішніх аудиторів, у тому числі керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку, пов'язана з фінансовими результатами структурних підрозділів, у яких проводиться аудиторська перевірка (аудит).

Загрози незалежності мають контролюватися на рівні кожного внутрішнього аудитора, завдання, а також на функціональному та організаційному рівнях.

Працівники підрозділу внутрішнього аудиту банку не повинні входити (функціонально) до складу інших структурних підрозділів банку;

2) **об'єктивність і неупередженість** - дотримання неупередженої позиції, що дозволяє внутрішнім аудиторам виконувати завдання та функції в такий спосіб, який вони вважають прийнятним для роботи і який не допускає жодних компромісів щодо її якості або впливу інших осіб. Неупередженість вимагає, щоб підрозділ внутрішнього аудиту банку не був задіяний у процесі надання банківських та інших фінансових послуг, здійснення іншої діяльності банку, які

підлягають внутрішньому аудиту, або у визначенні чи реалізації заходів із створення в банку адекватної системи внутрішнього контролю.

Керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку має забезпечити відсутність втрати об'єктивності, у тому числі шляхом проведення періодичної ротації внутрішніх аудиторів, яка не повинна позначатися на якості проведення аудиту.

Об'єктивність вважається обмеженою, якщо внутрішній аудитор перевіряє ту діяльність, за яку він відповідав протягом останнього року;

3) професійна компетентність - наявність у керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку достатніх знань, навичок і досвіду, необхідних для проведення аудиту всіх сфер діяльності банку, ризиків, які притаманні діяльності банку. Керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку відповідає за наявність у внутрішніх аудиторів достатньої кваліфікації та навичок. Навички повинні включати здатність проведення аудиторських перевірок різноманітної складності, які необхідно виконувати в результаті впровадження в банках нових продуктів та процесів, сприяючи їх удосконаленню.

Професійна компетентність залежить від здатності внутрішніх аудиторів збирати і розуміти інформацію, вивчати та оцінювати аудиторські докази, кваліфіковано та конструктивно спілкуватись із працівниками банку. Ці якості повинні поєднуватись з відповідними методологіями, інструментарієм та знаннями методів аудиторської перевірки (аудиту);

4) належна професійна ретельність - уміння внутрішнього аудитора під час виконання завдань внутрішнього аудиту проявляти старанність, сумлінність та застосовувати професійні навички, стандарти внутрішнього аудиту. Внутрішній аудитор повинен бути особливо уважним щодо оцінки ефективності процесів управління значними ризиками, які можуть вплинути на діяльність банку.

Внутрішній аудитор повинен проявляти належну професійну ретельність з огляду на:

досягнення цілей завдання;

складність, суттєвість або значущість питань, до яких застосовуються аудиторські процедури;

імовірність значних недоліків та порушень, шахрайства або невідповідності діяльності банку вимогам законодавства України.

Керівник та працівники підрозділу внутрішнього аудиту банку повинні демонструвати професійну компетентність та належну ретельність;

5) **професійна етика** - дотримання внутрішніми аудиторами кодексу етики банку (у разі його прийняття), принципів міжнародного кодексу етики, а також недопущення розголошення та використання з вигодою для себе чи для третіх осіб інформації про діяльність банку, яка становить банківську та комерційну таємницю.

Керівник підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішні аудитори банку зобов'язані уникати конфлікту інтересів.

Підрозділ внутрішнього аудиту банку здійснює аудиторські перевірки (аудит) відповідно до річного плану проведення аудиторських перевірок (аудиту) банку на звітний рік, який може бути частиною довгострокового плану аудиту.

Річний план (зміни до плану) проведення аудиторських перевірок (аудиту) банку складається керівником підрозділу внутрішнього аудиту на основі ризик-орієнтованого підходу та з урахуванням пропозицій і завдань, отриманих від ради або правління банку, і, за потреби, може переглядатися (принаймні один раз на рік або частіше) для забезпечення оцінки тих сфер діяльності банку, де містяться значні ризики.

Керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку подає річний план (зміни до плану) проведення аудиторських перевірок (аудиту) банку на затвердження раді банку.

Підрозділ внутрішнього аудиту банку здійснює аудиторські перевірки (аудит) на основі результатів комплексної оцінки ризиків та річного плану проведення аудиторських перевірок (аудиту) банку з урахуванням політик, процесів та

управлінських рішень, які запроваджуються банком на виконання встановлених принципів діяльності, спеціальних вимог Національного банку, органів державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку, а також принципів внутрішнього аудиту, які включають методологію аудиту та заходи із забезпечення якості внутрішнього аудиту материнської компанії (у разі потреби).

Рада та правління банку/рада (у разі наявності) та виконавчий орган відповідальної особи мають забезпечити підрозділ внутрішнього аудиту усіма необхідними фінансовими та іншими ресурсами для виконання поставлених перед цим підрозділом завдань.

Підрозділ внутрішнього аудиту здійснює такі **функції**:

1) перевіряє наявність та оцінює ефективність роботи систем управління ризиками, відповідність цих систем видам та обсягам здійснюваних банком операцій, і внутрішнього контролю банку;

2) перевіряє процес оцінки достатності капіталу з урахуванням ризиків банку;

3) здійснює моніторинг дотримання керівниками та працівниками банку вимог законодавства і внутрішніх положень банку, затверджених радою банку;

4) оцінює інформаційно-технічне забезпечення управління та проведення операцій;

5) перевіряє правильність ведення і достовірність бухгалтерського обліку та фінансової звітності;

6) перевіряє фінансово-господарську діяльність банку;

7) перевіряє відповідність кваліфікаційним вимогам та виконання професійних обов'язків працівниками банку;

8) виявляє та перевіряє випадки перевищення повноважень посадовими особами банку і виникнення конфлікту інтересів у банку;

9) перевіряє достовірність та вчасність надання інформації органам державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку;

10) інші функції, пов'язані із здійсненням нагляду за діяльністю банку.

Підрозділ внутрішнього аудиту проводить оцінку видів діяльності банку, виконання яких забезпечується шляхом залучення юридичних та фізичних осіб на договірній основі (аутсорсинг).

Підрозділ внутрішнього аудиту за результатами проведених перевірок готує та подає раді банку звіти і пропозиції щодо усунення виявлених порушень.

Банк зобов'язаний у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Національного банку України, подавати Національному банку України звіт про роботу підрозділу внутрішнього аудиту та інші документи за результатами внутрішнього аудиту.

Організація проведення аудиторських перевірок (аудиту)

Аудиторська перевірка (аудит) в банку здійснюється згідно з річним планом проведення аудиторських перевірок (аудиту).

Позапланові аудиторські перевірки (аудит) можуть здійснюватися на вимогу ради банку (аудиторського комітету в разі його створення) та/або за погодженою з радою банку ініціативою правління або керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку.

Аудиторська перевірка (аудит), незалежно від тематики перевірки, має передбачати перевірку та оцінку таких сфер (процесів) діяльності банку [у разі притаманності цим сферам (процесам)], зокрема:

1) ефективності роботи систем управління ризиками та внутрішнього контролю, корпоративного управління щодо поточних та потенційно можливих ризиків банку в майбутньому;

2) надійності, ефективності та цілісності систем та процесів управління інформацією (у тому числі повноти та якості даних);

3) дотримання банком вимог законодавства, у тому числі законодавства у сфері запобігання легалізації кримінальних доходів/фінансуванню тероризму, рекомендацій Національного банку, внутрішніх положень, правил та кодексів поведінки, що застосовуються до працівників банку.

Аудиторська перевірка (аудит) здійснюється на підставі програми аудиторської перевірки (аудиту), під час підготовки якої має враховуватись, зокрема, таке:

1) обсяг програми аудиторської перевірки (аудиту) та аудиторських процедур має бути достатнім для досягнення цілей завдання;

2) обсяг та вид проведення аудиторських процедур визначається на основі результатів оцінки ризиків, проведеної під час підготовки до аудиторської перевірки (аудиту) та/або під час складання річного плану проведення аудиторських перевірок (аудиту) банку на звітний рік або складання карти ризиків (за наявності).

Програма аудиторської перевірки (аудиту) має містити:

1) назву об'єкта (сфери діяльності) аудиторської перевірки (аудиту);

2) підставу проведення аудиторської перевірки (аудиту);

3) цілі та напрями аудиторської перевірки (аудиту) з урахуванням оцінки ризиків, пов'язаних з об'єктом перевірки;

4) перелік процесів, які будуть підлягати аудиторській перевірці (аудиту), із зазначенням орієнтовного часу (днів), що планується витратити на їх перевірку;

5) період, що підлягає аудиторській перевірці (аудиту);

6) дату початку та закінчення проведення аудиторської перевірки (аудиту);

7) процедури збору, аналізу, оцінки та документування інформації про об'єкт перевірки, мінімальний обсяг вибірки та види аналітичних процедур, які будуть використані під час аудиторської перевірки (аудиту);

8) перелік внутрішніх аудиторів та інших осіб, які братимуть участь в аудиторській перевірці (аудиті);

9) розкриття характеру обмеження(ень) у разі його (їх) наявності, організаційної незалежності та індивідуальної об'єктивності.

Програма аудиторської перевірки (аудиту) складається в письмовому вигляді, підписується керівником перевірки та затверджується керівником підрозділу внутрішнього аудиту банку до початку проведення аудиторської перевірки (аудиту).

У процесі здійснення аудиту до програми можуть уноситися зміни, які мають бути письмово задокументовані та затверджені у встановленому порядку.

Аудиторський звіт про результати проведення аудиторської перевірки (аудиту) складається з урахуванням вимог стандартів внутрішнього аудиту, підписується внутрішнім аудитором, який безпосередньо виконував перевірку, керівником перевірки та керівником підрозділу внутрішнього аудиту банку.

Процес моніторингу/відстеження підрозділом внутрішнього аудиту банку результатів аудиторських перевірок (аудиту) починається після надання об'єкту аудиту аудиторського звіту та закінчується після виконання ним усіх наданих рекомендацій (пропозицій).

Відсутність подальшого моніторингу/відстеження результатів аудиторських перевірок (аудиту) встановлюється шляхом підтвердження керівником підрозділу внутрішнього аудиту банку/керівником перевірки виконання об'єктом аудиту всіх та в повній мірі рекомендацій (пропозицій), що надавалися за результатами аудиту.

Звіт про аудиторську перевірку (аудит) надається керівникам структурних підрозділів [учасникам процесів, які підлягали перевірці (аудиту)], правлінню банку, раді банку та аудиторському комітету (у разі його створення) для вжиття своєчасних і належних організаційних (коригувальних) заходів.

МОДУЛЬ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ БАНКІВСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ

Тема 3

АУДИТ КАСОВИХ ОПЕРАЦІЙ

3.1. Основні завдання аудиту касових операцій банку

3.2. Програма аудиту касових операцій

Банки, діючи у відповідності з грошово-кредитною політикою держави, забезпечують рух грошових потоків та швидкість їх обороту, скорочуючи загальну масу, регулюючи кількість готівкових грошей, що знаходяться в обігу.

Здійснюючи банківські операції, за умови їх своєчасності та збалансованості, комерційні банки тим самим забезпечують свою стійкість, надійність, доходність, а також стабільність функціонування ринкових відносин.

Функції та великий обсяг операцій, що здійснюються в банках, вимагає від них чіткого дотримання чинного законодавства, нормативно правових актів, інструкцій та положень НБУ. Крім того, діяльність банків специфічна. Вони працюють, перш за все, із залученими коштами, включаючи кошти населення.

Тому ця обставина вимагає особливого контролю за діяльністю банків зі сторони держави в особі НБУ, за законністю здійснюваних ними операцій та за їх фінансовим положенням.

Такий контроль проводиться шляхом ревізії всіх банківських операцій, причому особливому контролю повинні підлягати касові операції банків. Особливо чіткій перевірці повинні підлягати робота з грошовою готівкою та цінностями, питання забезпечення їх збереження, а також законності здійснення розрахунково-грошових операцій за рахунками клієнтів.

Виходячи з цього, основними завданнями перевірок та ревізії касових операцій є:

◆ перевірка збереження та обліку грошей, цінностей та документів у грошовому сховищі, дотримання порядку роботи з ними і законності здійснення операцій;

◆ перевірка стану охорони, оснащення будівель установ банків технічними засобами захисту, забезпечення збереження грошей та цінностей;

◆ перевірка фактичної наявності грошей та відповідність їх залишку записам у книзі обліку готівки оборотної (операційної) каси й інших цінностей банку та даним бухгалтерського обліку по рахунку 1001;

◆ перевірка фактичної наявності бланків суворої звітності та інших цінностей (бланки цінних паперів, ювілейні монети, інші цінності та документи і відповідність їх залишку записам у книзі обліку бланків суворої звітності та книзі обліку готівки оборотної (операційної) каси й інших цінностей банку і даним оборотно-сальдової відомості позабалансових рахунках;

◆ перевірка фактичної наявності іноземної валюти та платіжних документів в іноземній валюті та відповідність їх залишку записам у книзі обліку наявності іноземної валюти та платіжних документів в іноземній валюті, що знаходяться в сховищі, а також даним бухгалтерського обліку;

◆ перевірка роботи операційних кас, а також правильності організації та оформлення касових операцій;

◆ оцінка стану контролю за касовими операціями в установі банку та запобігання випадкам незаконного витрачення та незабезпечення збереження грошей та цінностей;

◆ перевірка розрахунків з використанням дорожніх чеків;

◆ перевірка банківського контролю за дотриманням касової дисципліни клієнтами.

Ревізія готівки, цінностей та бланків суворої звітності (включаючи інвалюту і іновалютні цінності), а також перевірка порядку їх зберігання в грошових сховищах і касах банку проводиться у відповідності з нормативно-правовими

актами НБУ. При цьому ревізія (перевірка) проводиться у такому порядку і послідовності, які повинні забезпечити повноту охоплення наявних до початку ревізії (перевірки) грошей і цінностей, їх збереження в процесі перерахунку та виключали б можливість приховування розкрадання і нестач.

При перевірці касових операцій в установах банків України джерелом інформації перш за все виступають первинні документи, а саме:

- заяви на переказ готівки;
- повідомлення;- прибуткові та видаткові касові ордери;
- чеки;
- прибуткові та видаткові валютні ордери;
- прибуткові та видаткові позабалансові ордери;
- прибуткові та видаткові ордери.

Крім перелічених первинних документів, ревізори обов'язково повинні звірити обороти і залишки в книзі обліку готівки оборотної (операційної) каси та інших цінностей каси, перевірки повинні підлягати також довідки касирів прибуткових та видаткових кас, довідки про прийняті вечірньою касою сумки з готівкою, а порожні сумки, зведені довідки про касові обороти, довідки про загальну суму проінкасованої виручки, супровідні відомості до сумок з грошовою виручкою та до сумок з валютними та іншими цінностями, контрольні листи касирів-рахівників, контрольні перерахування виручки, контрольні листи прийнятих і виданих цінностей.

Особа, що здійснює перевірку, повинна з'ясувати такі питання:- чи сполучають касири банку свою роботу з іншими обов'язками;

- чи є наявні типові договори касирів про індивідуальну матеріальну відповідальність;
- чи ознайомлені касири з правилами ведення касових операцій;
- чи є в кожній операційній касі зразки підписів обліково-операційних робітників, які мають право оформляти касові документи.

Перед початком операційного дня особа, що здійснює перевірку, повинна пересвідчитись, чи не знаходяться в приміщенні каси сторонні цінності та речі, одяг касирів (він повинен знаходитись за межами каси), продукти харчування, гроші, що належать особисто касирам. Крім того, на столі касира на початку операційного дня не повинно бути ніяких грошей та бланків суворої звітності.

У грошовому сховищі банку, крім готівкових грошей у національній та іноземній валюті, зберігаються бланки цінних паперів і суворої звітності, а також інші цінності та документи.

Перевірка дотримання касової дисципліни клієнтами банку обов'язково повинна включати такі питання:

1. Наявність встановленого ліміту залишку готівки в касі підприємства.
2. Відповідність записів касової книги підприємств про суми, одержані в банку і здані в банк, даним установи банку.
3. Забезпечення дотримання встановлених банком лімітів залишків готівки в касі.
4. Забезпечення строків і порядку здавання грошової виручки підприємствами.
5. Своєчасність повернення в банк невитрачених у встановлений строк сум заробітної плати, допомоги, стипендій, винагород та інших сум.
6. Цільове витрачання готівки, що одержана в банку за чеком.

Тема 4

АУДИТ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ

4.1. Основні завдання аудиту безготівкових розрахунків

4.2. Програма аудиту безготівкових розрахунків

Основними завданнями перевірок безготівкових розрахунків є:

- ◆ відповідність обліку операцій банку за безготівковими розрахунками;

- ◆ своєчасність та достовірність відображення операцій за безготівковими розрахунками в бухгалтерському обліку;
- ◆ перевірка поточних розрахунків клієнтів банку;
- ◆ контроль за законністю операцій щодо грошово-розрахункових документів;
- ◆ перевірка безготівкових розрахунків у формі платіжних доручень;
- ◆ перевірка безготівкових розрахунків платіжними вимогами без акцепту та безспірне списання (стягнення) коштів;
- ◆ перевірка безготівкових розрахунків у формі акредитивів, чеків, дорожніх чеків;
- ◆ перевірка розрахунків вексями;
- ◆ перевірка розрахункових операцій за допомогою банківських платіжних карток;
- ◆ оцінка стану контролю за безготівковими розрахунками;
- ◆ організаційна роль та відповідальність спеціалістів банку.

При перевірці доцільно дотримуватися такої програми:

1. Перевірка поточних розрахунків клієнтів банку;
2. Ревізія безготівкових розрахунків у формі акредитивів;
3. Ревізія розрахунків вексями;
4. Організація перевірки операцій з банківськими платіжними картками.

Валютними операціями називають певні банківські та фінансові операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності. Це використання валютних цінностей як засобу платежу; вивезення, ввезення, пересилання та переказування валютних цінностей; отримання і надання кредитів, нарахування відсотків, дивідендів; залучення інвестицій, придбання цінних паперів та інші операції, здійснення яких відбувається тільки за умови отримання відповідних ліцензій Національного банку України.

Перелік документів, необхідних для перевірки здійснення операцій з іноземною валютою:

1. Наявність у банку генеральної ліцензії та пункту дозволу на здійснення операцій з іноземною валютою.

2. Посадові інструкції фахівців.

3. Акти (довідки) перевірок банку за операціями в іноземній валюті.

4. Оборотно-сальдова відомість (щоденна, щомісячна) у міру необхідності, поточні рахунки на день проведення ревізії та документи до них. Розшифровки дебіторської та кредиторської заборгованості (як банку, так і клієнтів).

5. Матеріали з відкриття власних пунктів обміну валют. Агентські угоди та супровідні матеріали з відкриття агентами пунктів обміну валют, звіти агентів, облік сплати агентами доходів. Звіти про обсяги купівлі та продажу валюти в обмінних пунктах, як власних, так і агентських. Акти перевірок власних обмінних пунктів та тих, що працюють на умовах агентських угод.

6. Нормативно-правова база з питань операцій з іноземною валютою.

7. Поточні рахунки клієнтів за операціями з іноземною валютою.

8. Документи дня за операціями з іноземною валютою.

9. Касові документи за операціями з іноземною валютою.

10. Книги реєстрації відкритих валютних рахунків.

11. Книги реєстрації форм МТ-100 та самі МТ-100.

12. Експортно-імпортні операції (книги реєстрації експортно-імпортних операцій клієнтів, справи клієнтів, в т. ч. контракти, реєстри митної служби, ВМД та інші супровідні документи).

13. Операції з безготівкової купівлі-продажу іноземної валюти (супровідні документи - заява на продаж та купівлю валюти).

14. Депозитні операції - книга реєстрації депозитних договорів, депозитні договори, відомості нарахованих процентів та інші супровідні матеріали. Звіти по залучених депозитах в іноземній валюті.

15. Операції з чеками (дорожні, іменні, ордерні) - книги обліку.

16. Операції з платіжними картками (картки емісії банку та еквайрінг платіжних карток) - книги обліку та звіти.

17. Декларації про валютні цінності, доходи та майно, що належить резиденту України та знаходиться за її межами (щоквартально).

18. Облік квитанційних книжок, книга реєстрації номерів і серій квитанцій.

19. Документи з обліку довідок, наданих клієнтам для відряджень за кордон.

20. Виписки банку.

21. Документи на застосування до банку штрафних санкцій та щодо заходів з відшкодування цих санкцій.

22. Курси валют НБУ, ринкові курси валют (розпорядження).

Система обліку та звітності операцій в іноземній валюті обов'язково має бути викладена в положенні банку про ведення бухгалтерського обліку та відповідати чинному законодавству України та нормативно-правовим актам Національного банку України.

До поточних торговельних операцій в іноземній валюті відносять такі розрахунки:

- між юридичними особами-резидентами і юридичними особами-нерезидентами при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності за торговельними операціями;

- юридичними особами-резидентами на території України за умови наявності індивідуальної ліцензії Національного банку України;

- між юридичними особами-нерезидентами та юридичними особами

- резидентами через юридичних осіб-резидентів-посередників відповідно до договорів (контрактів, угод), укладених відповідно до чинного законодавства України;

- інші розрахунки, що здійснюються відповідно до чинного законодавства України;

- операції на міжбанківському валютному ринку України;
- оплата товарів (робіт, послуг) з використанням чеків та пластикових карток.

Тема 5 АУДИТ СТАТУТНОГО ФОНДУ (КАПІТАЛУ) БАНКУ, ДОХОДІВ ТА ВИТРАТ БАНКУ

5.1. Завдання та програма аудиту обліку капіталу банків

5.2. Аудит управління власним капіталом банку.

5.3. Завдання та програма аудиту обліку доходів та витрат

5.4. Перевірка дотримання встановлених правил визначення доходів та витрат за категоріями

Завдання та програма аудиту обліку капіталу банків

Статутний капітал формується відповідно до вимог чинного законодавства України та установчих документів банку. Сума статутного капіталу визначається засновницькими документами, а його мінімальний обсяг регламентується Законом України «Про банки і банківську діяльність», згідно з яким мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути менше 300 мільйонів гривень (*станом на 11 січня 2017 року*).

Питання, пов'язані із створенням і державною реєстрацією банків в Україні регламентуються Положенням про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затвердженим постановою Правління НБУ № 306 від 08.09.2011 р. (зі змінами).

Формування та збільшення статутного капіталу банку може здійснюватися виключно шляхом грошових внесків. Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти - в іноземній вільно конвертованій валюті або у гривнях. Кошти можуть перераховуватися лише з власних поточних рахунків юридичними особами та фізичними особами у безготівковій формі та вноситися фізичними особами в готівковій формі.

Статутний капітал банку не повинен формуватися за рахунок коштів, джерела походження яких не підтверджені. Банк має отримати від учасників банку документи й відомості, потрібні для з'ясування джерел походження коштів, що спрямовуються на формування його статутного капіталу.

Перерахування сум з іноземної вільно конвертованої валюти, унесених нерезидентами, у національну валюту України здійснюється за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим НБУ на дату підписання установчого договору про створення банку, а в разі збільшення статутного капіталу банку — на дату прийняття рішення про збільшення статутного капіталу або на дату прийняття рішення про перетворення банку в банк з іноземним капіталом (якщо набуття банком статусу банку з іноземним капіталом проводиться без збільшення статутного капіталу банку).

Банки здійснюють емісію власних акцій та оголошують підписку на паї відповідно до законодавства України. Банкам забороняється випуск акцій на пред'явника.

Державна реєстрація банків здійснюється Національним банком України на основі поданих уповноваженими засновниками банку особами пакета документів, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність» та Положенням про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень.

Рішення про державну реєстрацію банку або про відмову в державній реєстрації банку приймається НБУ не пізніше тримісячного строку з моменту подання пакета документів. Реєстрація банків здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого банк набуває статусу юридичної особи.

Після реєстрації банку в територіальному управлінні НБУ за його місцезнаходженням відкривається кореспондентський рахунок, на який не пізніше наступного дня після його відкриття із накопичувального рахунку

перераховуються зібрані кошти, що утворюють статутний капітал банку. У разі відмови в реєстрації банку кошти з накопичувального рахунку повертаються учасникам банку за їх заявою протягом трьох робочих днів.

Завдання та програма аудиту обліку доходів та витрат

Завдання перевірки обліку доходів та витрат полягають у з'ясуванні:

- ◆ як дотримані банком принципи бухгалтерського обліку доходів і витрат банку;
- ◆ дотримання процедур формування доходів і витрат, визначених обліковою політикою банку;
- ◆ достовірності собівартості банківських операцій;
- ◆ достовірності списання на збитки окремих витрат.

Програма аудиту доходів та витрат банку:

- дотримання установлених правил визначення доходів та витрат за категоріями;
- дотримання принципу нарахування та відповідності при формуванні процентних та комісійних доходів та витрат;
- правильність розрахунку процентів;
- перевірка правильності формування та обліку процентних доходів і витрат;
- правильність формування комісійних доходів і витрат та відображення їх в обліку;
- особливості перевірки окремих видів небанківських операційних доходів та витрат;
- перевірка достовірності формування та обліку валових доходів і витрат.

Тема 6
АУДИТ ДЕПОЗИТНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ОПЕРАЦІЙ З КРЕДИТУВАННЯ
ЮРИДИЧНИХ ТА ФІЗИЧНИХ ОСІБ

- 6.1. Завдання аудиту депозитних та кредитних операцій в банку*
- 6.2. Програма аудиту депозитних та кредитних операцій*
- 6.3. Аудит організації робочого процесу депозитного та кредитного відділів*
- 6.4. Перевірка правильності визнання і списання безнадійної заборгованості за кредитами*

Завдання аудиту депозитних та кредитних операцій в банку

За строками використання коштів депозити поділяються на: депозити до запитання; депозити на визначений строк (строкові).

До депозитів до запитання відносяться залишки тимчасово вільних коштів клієнтів і контрагентів банку на кореспондентських, поточних рахунках, а також на поточних бюджетних рахунках.

За категоріями депонентів депозити поділяються на: депозити банків; депозити суб'єктів підприємницької діяльності; депозити фізичних осіб.

Депозити до запитання - це кошти, що знаходяться на поточних і бюджетних рахунках, на кореспондентських рахунках банків і використовуються власниками залежно від потреби в цих коштах. Умови сплати процентів за залишками коштів за цими рахунками визначаються у двосторонніх угодах при відкритті цих рахунків.

Депозити на визначений строк - це кошти, що зберігаються на окремих депозитних рахунках банку протягом установленого строку, який визначається при відкритті цих рахунків. Строковими депозитами є також кошти, що отримані від інших комерційних банків як депозит (вклад) на конкретний строк.

Одним із видів депозитів можуть бути депозити овернайт - депозити, що залучені банком на строк не більше одного операційного дня (без урахування неробочих днів банку). Цей вид депозиту відноситься до ринку міжбанківських коштів.

Досить поширеною формою залучення ресурсів є ощадні (депозитні) сертифікати. Ощадний (депозитний) сертифікат - це письмове свідоцтво банку про депонування коштів, яке засвідчує право вкладника або його правонаступника на отримання після закінчення встановленого строку суми депозиту та процентів за ним. Відповідно до законодавства України сертифікат є цінним папером.

Сертифікати можуть бути номіновані, як в національній, так і в іноземній валютах та можуть випускатись: одноразово або серіями, іменними або на пред'явника. Строк обігу сертифікатів встановлюється від дати видачі сертифіката до дати, коли власник сертифіката отримує право вимоги депозиту (вкладу) за сертифікатом. Гарантійні депозити відкриваються на вимогу банку-кредитора в тому разі, якщо він має сумніви стосовно знецінення активів, переданих йому в забезпечення наданого кредиту, або при наявності ризику щодо платоспроможності контрагента.

Основним завданням є з'ясувати:

- правомірність здійснення операцій із залучення коштів в національній та іноземних валютах у відповідності до наданих дозволів (ліцензій);
- залучення та розміщення депозитів у межах термінів і лімітів, що встановлені Правлінням банку;
- приймання та розміщення усіх депозитів за процентною ставкою, що застосовується у банку згідно з запровадженою ним політикою;
- дотримання операційних процедур;
- своєчасність та достовірність відображення в бухгалтерському обліку;
- ефективність залучення депозитних ресурсів та їх вартість (відсоткову ставку);
- організаційну роль та відповідальність спеціалістів банку.

Інформаційним джерелом для перевірки депозитних операцій є первинні документи, що супроводжують депозитні операції та звітні форми. Такими документами є:

- ◆ депозитні угоди;
- ◆ юридичні справи клієнтів;
- ◆ журнали реєстрації;
- ◆ реєстри бухгалтерського обліку (меморіальні ордери, особові рахунки, відомості нарахування відсотків);
- ◆ баланс банку та інші форми звітності.

Особливої уваги під час перевірки потребує порядок зарахування коштів на вкладні рахунки в національній валюті фізичних осіб - нерезидентів.

Зарахування готівкових коштів фізичних осіб - нерезидентів, які проживають в Україні відповідно до відкритої візи строком до 1 року можливе при наявності підтвердження джерел походження готівкових коштів у грошовій одиниці України.

Безготівкові кошти можуть бути зараховані тільки з власного поточного рахунку.

Зі вкладних рахунків фізичних осіб - нерезидентів у разі закінчення строку договору можуть проводитись операції у грошовій одиниці України (при закритті рахунку):

- виплата готівкових коштів;
- виплата платіжними документами;
- перерахування на власний поточний рахунок.

Бухгалтерський облік депозитних операцій ґрунтується на загальноприйнятих у міжнародній практиці принципах: безперервності діяльності, обережності, поділу звітних періодів, дати операції, окремого відображення активів і пасивів, переваги змісту над формою, оцінювання активів і пасивів.

Програма аудиту депозитних та кредитних операцій

Для визначення основних завдань ревізії кредитних операцій необхідно враховувати, що ревізія операцій — це адміністративно-контрольна функція, яка характеризується такими моментами:

- виконання цієї функції може бути доручене лише незалежному підрозділу і не входить до функцій кредитних спеціалістів;
- в ході ревізії дається оцінка діяльності кредитного підрозділу та його керівників з формування кредитного портфеля та оцінюється його загальна якість;
- ревізори (особи, що здійснюють перевірку) надають рекомендації щодо ефективного управління кредитним портфелем.

Вибір об'єкта ревізії кредитних операцій полягає у встановленні першочерговості об'єкта перевірки. Враховуючи обмеженість часових та грошових ресурсів, необхідно також визначити: обсяг та строки ревізії; кредити, найбільш характерні для кредитного портфеля; мінімальну загальну суму кредитів, що підлягають ревізії; групу кредитів, що підлягають найбільш ретельному вивченню; склад ревізійної бригади.

Організаційно-методична підготовка до проведення ревізії повинна, перш за все, починатися із планування. План повинен базуватися на тематиці перевірки, її обсягах та періоді, впродовж якого вона буде проводитися.

Програма аудиту повинна включати такі питання:

1. Перевірка організації роботи кредитного відділу:
2. Перевірка порядку оформлення та надання кредитів.
3. Перевірка супроводження кредитів:
4. Перевірка обліку кредитних операцій:
5. Перевірка організаційних засад контролю за проблемними кредитами:
6. Перевірка зберігання кредитних справ:
7. Аналіз кредитного портфеля:

8. Перевірка правильності визнання і списання безнадійної заборгованості за кредитами:

Аудитор повинен дати відповідь на такі питання:

1. Чи всі рішення про видачу кредиту або внесення змін до чинних кредитних договорів, які віднесені до компетенції кредитного комітету, приймаються ним?

2. Чи бере участь в засіданнях необхідна для легітимності його рішень кількість членів кредитного комітету?

3. Чи вказуються в протоколах результати голосування?

4. Чи підписуються протоколи всіма присутніми членами кредитного комітету?

5. У випадках, коли в протоколі вказано надати кредит за умови внесення додаткової застави, представлення додаткових документів і т.д. – чи засідає кредитний комітет повторно після виконання цієї умови?

6. У разі позитивного рішення кредитного комітету перевірити наявність розпорядження операційному відділу на видачу кредиту, підписаного керівником та головним бухгалтером.

Тема 7

АУДИТ СТАНУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ. ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП ПЕРЕВІРКИ

7.1. Завдання аудиту стану бухгалтерського обліку та звітності

7.2. Основні етапи аудиту стану бухгалтерського обліку та звітності

7.3. Аудиторський висновок, його зміст і порядок складання

Завдання аудиту стану бухгалтерського обліку та звітності

Основні етапи перевірки стану бухгалтерського обліку та звітності такі:

1. Перевірка стану організації бухгалтерського обліку:

- посадові інструкції (обов'язки) бухгалтерських працівників;

- розподіл ділянок роботи між бухгалтерськими працівниками. Кваліфікація працівників бухгалтерського підрозділу;
- порядок документообороту;
- дотримання наказів на делегування повноважень та визначення прав працівників банку на підписування документів;
- банківська документація;
- дотримання правил внутрішнього банківського контролю;
- формування та зберігання первинних документів, облікових реєстрів і звітів;
- внутрішній план рахунків.

2. Методика перевірки звітності.

Аудиторський висновок, його зміст і порядок складання

Аудитор повинен оглянути та оцінити висновки, зроблені на основі отриманих аудиторських доказів, як підставу для висловлення думки щодо фінансових звітів. Цей огляд та оцінювання передбачають аналіз того, чи складено фінансові звіти відповідно до прийнятої концептуальної основи фінансової звітності, чи за Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку (МСБО), чи за відповідними національними стандартами або практикою. Можливо, буде потрібно визначити також відповідність фінансових звітів вимогам законодавства.

Аудиторський висновок повинен містити чітко сформульовану думку (викладену письмово) щодо фінансових звітів у цілому.

Основні елементи аудиторського висновку

Аудиторський висновок має містити такі елементи:

- 1) заголовок;
- 2) адресат;
- 3) вступний або початковий параграф;
- 4) перелік перевірених фінансових звітів;

- 5) відомості про відповідальність управлінського персоналу суб'єкта господарювання та про відповідальність аудитора;
- 6) параграф, що описує обсяг (опис характеру аудиторської перевірки):
- 7) посилання на МСА або відповідні національні стандарти і практику;
- 8) опис роботи, виконаної аудитором;
- 9) параграф, у якому висловлено думку аудитора щодо фінансових звітів:
- 10) посилання на концептуальну основу фінансової звітності, використану при складанні фінансових звітів (із зазначенням країни походження концептуальної основи фінансової звітності, якщо концептуальна основа не є МСБО);
- 11) висловлення думки щодо фінансових звітів;
- 12) дата аудиторського висновку;
- 13) адреса аудитора;
- 14) підпис аудитора.

Бажано дотримуватись одноманітності форми та змісту аудиторського висновку, що полегшує розуміння його користувачем і допомагає виявити незвичайні обставини (якщо вони є).

Аудиторський висновок повинен мати відповідний заголовок. Може бути доцільно використати термін «незалежний аудитор» у заголовку для того, щоб відрізнити аудиторський висновок від звітів, складених іншими особами (наприклад, посадовими особами суб'єкта господарювання, радою директорів) або від висновків інших аудиторів, від яких не вимагається дотримання етичних вимог, як від незалежного аудитора.

В аудиторському висновку слід зазначити адресата відповідно до умов завдання та місцевих нормативних актів. Висновок, як правило, призначається для акціонерів або для ради директорів суб'єкта господарювання, фінансові звіти якого перевіряються.

До аудиторського висновку слід включити перелік перевірених фінансових звітів суб'єкта господарювання із зазначенням дати та звітного періоду.

У висновку слід також зазначити, що відповідальність за фінансові звіти несе управлінський персонал суб'єкта господарювання і що обов'язком аудитора є лише висловлення його думки щодо фінансових звітів на основі проведеної аудиторської перевірки.

Фінансові звіти подає управлінський персонал. Складання таких звітів вимагає від управлінського персоналу визначення облікових оцінок і суджень, а також визначення відповідних принципів і методів бухгалтерського обліку, які використовуються при підготовці фінансових звітів. Це визначення здійснюватиметься в контексті концептуальної основи фінансової звітності, яку обирає управлінський персонал або яку слід використовувати). На відміну від цього, відповідальністю аудитора є аудиторська перевірка цих фінансових звітів для висловлення думки щодо них.

Приклад вступного параграфа (вступу):

«Ми провели аудиторську перевірку балансу компанії ABC (який додається) станом на 31 грудня 20X1 р., а також перевірку відповідних звітів про прибутки і збитки та рух грошових коштів за рік, що минув на зазначену дату. Відповідальність за ці фінансові звіти несе управлінський персонал компанії. Ми несемо відповідальність за висловлення думки щодо цих фінансових звітів на підставі аудиторської перевірки».

Аудиторський висновок повинен містити опис обсягу аудиторської перевірки, зазначаючи, що аудит було здійснено відповідно до МСА або відповідних національних стандартів аудиту та практики. «Обсяг» стосується можливості аудитора здійснювати аудиторські процедури, які вважаються необхідними за цих обставин. Користувачеві це потрібно як гарантія того, що аудиторська перевірка проведена відповідно до встановлених стандартів або практики. Якщо не обумовлено інше, то аудиторськими стандартами (або практикою), яких

дотримується аудитор, є стандарти (або практика) країни, зазначеної в інформації про аудитора.

Аудиторський висновок повинен містити твердження, що аудит було заплановано і проведено для забезпечення обґрунтованої впевненості в тому, що фінансові звіти не містять суттєвих викривлень.

В аудиторському висновку слід описати процес аудиторської перевірки, зокрема:

а) здійснену шляхом тестування перевірку доказів, які підтверджують суми у фінансових звітах та розкриття інформації;

б) оцінку принципів бухгалтерського обліку, що застосовуються при підготовці фінансових звітів;

в) аналіз попередніх суттєвих оцінок, здійснених управлінським персоналом при підготовці фінансових звітів;

г) оцінку загального подання фінансових звітів.

До аудиторського висновку слід включити твердження аудитора про те, що аудиторська перевірка надає обґрунтовану впевненість для висловлення думки.

Приклад висвітлення цих питань у параграфі, що описує обсяг:

«Ми провели аудиторську перевірку згідно з Міжнародними стандартами аудиту (або вказати відповідні національні стандарти і практику). Ці стандарти зобов'язують нас планувати і здійснювати аудиторську перевірку з метою одержання обґрунтованої впевненості в тому, що фінансові звіти не містять суттєвих викривлень. Аудит включає перевірку шляхом тестування доказів, які підтверджують суми й розкриття інформації у фінансових звітах. Аудиторська перевірка включає також оцінку застосованих принципів бухгалтерського обліку й суттєвих попередніх оцінок, здійснених управлінським персоналом, а також оцінку загального подання фінансових звітів. Ми вважаємо, що проведена нами аудиторська перевірка забезпечує обґрунтовану підставу для висловлення нашої думки».

У параграфі, призначеному для висловлення думки аудитора, слід чітко описати, яку концептуальну основу фінансової звітності використано для підготовки фінансових звітів (включаючи зазначення країни походження концептуальної основи фінансової звітності, якщо концептуальна основа не є МСБО), і викласти думку аудитора з приводу того, що фінансові звіти справедливо та достовірно відображають (або відображають достовірно, в усіх суттєвих аспектах) інформацію згідно з визначеною концептуальною основою фінансової звітності та відповідають вимогам законодавства.

Для висловлення аудиторської думки використовуються терміни "справедливо та достовірно відображають" або "подають достовірно, в усіх суттєвих аспектах", які є еквівалентними. Обидва терміни, поряд з іншим, указують на те, що аудитор розглядає лише ті питання, які є суттєвими для фінансових звітів.

Концептуальна основа фінансової звітності визначається МСБО, правилами, встановленими визнаними організаціями, які розроблюють стандарти, та розвитком загальної практики в країні (з урахуванням відповідних вимог національного законодавства та відповідного розгляду достовірності). Для полегшення розуміння читачем контексту, в якому висловлюється думка аудитора, у висновку аудитора зазначається застосована концептуальна основа, на якій ґрунтуються фінансові звіти. Аудитор зазначає концептуальну основу фінансової звітності, використовуючи вислів: *«...відповідно до Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (або зазначається назва концептуальної основи фінансової звітності з посиланням на країну походження...)»*.

Ця вказівка допоможе користувачеві краще зрозуміти концептуальну основу фінансової звітності, яка використовувалася при підготовці фінансових звітів. Висловлюючи думку про фінансові звіти, що їх готували спеціально для використання в іншій країні, аудитор розглядає, чи було здійснено відповідне

розкриття інформації у фінансових звітах про використану концептуальну основу фінансової звітності.

На додаток до думки з приводу справедливого та достовірного відображення (або достовірного подання, в усіх суттєвих аспектах) в аудиторському висновку може бути необхідним висловити думку з приводу відповідності фінансових звітів іншим вимогам законів та нормативних актів.

Приклад висвітлення цих питань у параграфі, який містить думку аудитора:

«На нашу думку, фінансові звіти справедливо й достовірно відображають (або подають достовірно, в усіх суттєвих аспектах) фінансовий стан компанії станом на 31 грудня 20X1 р., а також результат її діяльності та рух грошових коштів за минулий рік, згідно з Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку (або зазначити назву концептуальної основи фінансової звітності з посиланням на країну походження), і відповідають...».

Аудитор повинен зазначити дату висновку, яка є датою завершення аудиторської перевірки. Це інформує читача, що аудитор розглянув вплив на фінансові звіти й на висновок подій та операцій, відомих аудиторіві, які відбулися до цієї дати.

Оскільки до обов'язку аудитора входить надання висновку щодо фінансових звітів, підготовлених та наданих управлінським персоналом, аудитор не повинен датувати висновок числом, що передує даті підписання або затвердження фінансових звітів управлінським персоналом.

В аудиторському висновку слід зазначити конкретне місце перебування аудитора, яке, як правило, є місцем перебування офісу аудитора, відповідального за аудит.

Підпис аудитора

Аудиторський висновок слід підписати від імені аудиторської фірми, особисто від імені аудитора або, якщо це доцільно, обома підписами.

Аудиторський висновок зазвичай підписується від імені аудиторської фірми, оскільки фірма бере на себе відповідальність за аудит.

Безумовно-позитивну думку слід висловити тоді, коли аудитор дійшов висновку, що фінансові звіти справедливо й достовірно відображають (або подають достовірно, в усіх суттєвих аспектах) інформацію відповідно до визначеної концептуальної основи фінансової звітності. Безумовно-позитивна думка беззастережно вказує на те, що всі зміни у принципах бухгалтерського обліку й методах їх застосування, а також їх вплив належно визначені та розкриті у фінансових звітах.

Список рекомендованої літератури

1. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні [Електроний ресурс] : закон України від 10.12.1997 р. № 710/97-ВР / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5178-17>

2. Про фінансовий лізинг [Електроний ресурс] : закон України 16.12.1997 р. № 723/97-ВР (в новій редакції від 11.12.2003 р. №1381-IV) / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/723/97-%D0%B2%D1%80>

3. Про банки і банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III [Електроний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

4. Про обіг векселів в Україні [Електроний ресурс] : закон України від 05.04.2001 р. № 2374-III / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2374-14>

5. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України [Електроний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 20.10.2004 р. № 495 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1425-04>

6. Інструкція з організації перевезення валютних цінностей та інкасації коштів в установах банків України [Електроний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 03.12.2003 р. № 520 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0254-12>

7. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті [Електроний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04>

8. Інструкція про касові операції в банках України [Електроний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 01.06.2011 р. № 174 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0790-11>

9. Інструкція про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті [Електроний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 16.08.2006 р. № 320 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1035-06>

10. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах [Електроний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03>

11. Інструкція про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України [Електроний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 12.12.2002 р. № 502 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0021-03>

12. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електроний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 28.08.01 № 368 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>

13. План рахунків бухгалтерського обліку банків України [Електроний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 17.06.2004 р. № 280 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0918-04>

14. Положення про порядок формування та використання резерву банками України для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями [Електроний ресурс] : постанова Правління Національного банку

України від 25.01.2012 р. № 279 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>

15. Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України [Електроний ресурс] : постанова Правління Національного банку України 18.06.2003 р. № 255 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0583-03>

16. Правила (умови) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами [Електроний ресурс] : рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 16.12.2014 р. № 1706 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0052-07>

17. Банківська система України : монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренева, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.

18. Кіреєв О. І. Внутрішній аудит у банку : навч. посіб. / О. І. Кіреєв. – К. : ЦУК, 2006. – 220 с.

19. Коцовська Р. Р. Банківські операції : навч. посіб. / Р. Р. Коцовська, О. П. Павлишин, Л. М. Хміль. – К. : УБС НБУ : Знання, 2010. – 390 с.

20. Кривцова Т. О. Контроль і аудит у банках : навч. посіб. / Т. О. Кривцова. – Харків : Вид.ХНЕУ, 2006. – 184 с.

21. Погореленко Н. П. Внутрішній аудит у банку : навч. посіб. / Н. П. Погореленко. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2012. – 270 с.

22. Прасолова С. П. Банківські операції : навч. посіб. / С. П. Прасолова. – К. : Центр навчальної літератури, 2013 – 568 с.

Навчальне видання

АУДИТ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Опорний конспект лекцій

Укладач: **Мельник** Ольга Іванівна

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк 3,1
Тираж 50 прим. Зам. № ____

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету
54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4490 від 20.02.2013 р.